

Oponentský posudek na disertační práci

Autorka práce: PhDr. Lucia Lacková, Ph.D.

Název práce: Longitudinální výzkum protektivních faktorů resiliencie u vysokoškolských učitelů

Dr. Lacková předložila jako svůj habilitační spis publikaci, kterou vydala v nakladatelství Ostravské univerzity v roce 2019. Vědecká produkce dr. Lackové se vztahuje zejména k problematice resiliencie. Téma publikace odpovídá dlouhodobému odbornému zaměření autorky. Publikovala v něm řadu příspěvků, a to i ve vysoce prestižních časopisech.

Autorčinu orientaci v konceptech a přístupech k odolnosti vůči zátěži představují úvodní kapitoly. Autorka v nich postupně popisuje řadu relevantních poznatků z hlavní linie, v níž je téma odolnosti v psychologii studováno. Mojí výhradou k této části není absence nějakého zásadního zdroje, ale spíše absence kritického odstupu. Informace jsou předkládány kumulativně, nejsou hlouběji diskutovány, ani vůči sobě nijak vztahovány. U mnoha konceptů je předložena víceméně učebnicová definice a mnohdy ani není jasné, proč byl zařazen právě tento a nikoliv jiný koncept/pojem. Dokumentovat to lze na konceptu flow, který není zřetelně vztažen k hlavnímu tématu výzkumu. Problémem je také obtížná orientace v textu, protože jednotlivé části nejsou uspořádány v jasné struktuře se systematicky organizovanými nadpisy. Text tak nenaplnil mé očekávání, že autorka představí SVÁ teoretická východiska. Z výčtu citovaných autorů je sice zřejmé, k jaké tradici se autorka hlásí, ale nikoliv, kde ona sama v rámci ní stojí a kde vnímá bílá či sporná místa, na která chce svým výzkumem reagovat.

V prezentované publikaci autorka představila dílčí studii, která je výňatkem z širšího výzkumu. Longitudinální výzkum, na kterém se dr. Lacková podílela a jehož část prezentuje v předloženém spisu, představuje unikátní vědecký počín. V období 2002 až 2019 realizovala v širokém mezinárodním týmu výzkum vývoje odolnosti. Výzkum byl zahájen s 2031 probandy v období mladé dospělosti (20-31 let), kteří poskytli tři úvodní rozhovory o primárních rodinách. Z nich nastoupilo do longitudinálního výzkumu 303 osob a dokončilo ho 51 osob. Z toho bylo 21 z Česka. Všichni probandi původně studovali vysokou školu a pocházeli z problematických rodinných poměrů z hlediska soudržnosti, vřelosti a výchovného stylu. Prezentovaná studie se zaměřila na probandy, kteří posléze působili na vysokých školách jako akademičtí pracovníci. Výzkum byl realizován prostřednictvím dlouhodobě sbíraných rozhovorů, z nichž vstupní rozhovory byly retrospektivní a mapovaly rodinné zázemí a dosavadní životní dráhu do mladé dospělosti a následné rozhovory se již zaměřovaly na právě probíhající životní období. Důraz byl v rozhovorech kladen na vnímanou zátěž a strategie vyrovnávání se s ní. Průběh rozhovorů (např. jejich struktura) však není představen.

V analýze autorka hledala odpověď na sérii výzkumných otázek, z nichž tou hlavní bylo, které protektivní faktory nejvíce zesilují odolnost člověka. Ačkoliv byla hlavní výzkumná otázka takto poměrně úzce postavená, rozhodla se využít zakotvenou teorii. Představení postupu naznačuje, že

autorka principy zakotvené teorie ovládá, avšak přesto mám základní pochybnost o vhodnosti tohoto postupu pro úzce vymezené pole. Zakotvená teorie je prospěšná pro emergování teorie ze samotných dat tam, kde oblast je pojata široce a data v ní nejsou příliš strukturována již existujícími teoriemi, které by se odrážely ve způsobu sběru dat či ve formulaci výzkumných cílů (Bryant & Charmaz, 2007; Glaser, 1992). Moje pochybnost narůstá, přejdeme-li k výsledkům analýzy. Autorka sice identifikovala určité kategorie a popisuje je v rámci modelu, ale není mi zcela zřejmá ani jejich emergence z dat, ani originalita a smysluplnost jejich propojení ve výsledném modelu. Jednotlivé zkoumané osoby jsou představeny medailonky, z nichž si čtenářstvo udělá obrázek o hlavních konturách jejich životních příběhů. Následně vyčleněné kategorie však v těchto medailoncích nejsou (pro mě) patrné. Samotné představení kategorií v samostatné kapitole je o několik úrovní obecnosti výše nad předchozími medailonky probandů. Postrádám tedy provázání dat a kategorií (tak, aby kategorie mohly přímo prezentovaná data strukturovat). Stejnou slabinou pak trpí emergovaný teoretický model – kategorie jsou deskriptivní, naznačující falešnou linearitu a jednodimenzionalitu. V psychologických studiích je naopak standardem současného užívání zakotvené teorie úsilí o formulování „příběhu“ dat, který však v práci postrádám.

Kromě uvedených nedostatků (sporná volba zakotvené teorie, problematické zdůvodnění kategorií a slabá provázanost kategorií a výsledného modelu) shledávám v provedené analýze dvě výrazné slabiny týkající se výzkumného souboru. Za prvé, data byla sbírána v několika zemích, avšak analýza se kulturnímu kontextu a případným rozdílům/shodám, které z něho vyplývají systematicky nevěnuje (pouze v diskusi je zmíněno, že rozdíly nebyly nalezeny). Za druhé, studie se zaměřila na osoby s problematickým rodinným zázemím, které aktuálně pracovně působí na vysokých školách. Jedná se tedy o úzce specifický soubor, což však není v analýze ani závěrech zohledňováno. Samotná volba výchozí podmínky, kterou bylo problematické rodinné zázemí, se mi jeví sporná. A to jak z hlediska jeho vymezení (operacionalizace), tak z hlediska jeho vazby na výzkumnou otázku (ta je formulována obecně, a tudíž buď nemůže být prostřednictvím tohoto úzkého výzkumného souboru zodpovězena, nebo implicitně předpokládá srovnání se skupinou probandů s běžným rodinným zázemím).

Co přinesly výsledky studie? Autorka analyzovala rozhovory s osobami, které měly četné zkušenosti s nedostatkem vřelosti, podpory a soudržnosti v primární rodině. Zabývala se tím, nakolik tito lidé v dospělosti vykazují odolnost vůči různým zátěžovým situacím. Text uvádí, že probandi vykazovali poměrně vysokou míru resilience, pokud se setkali s náhradní autoritou (prarodiče, vedoucí volnočasových aktivit, vyučující) a jejich působením získali korektivní zkušenost. Díky tomu mohli postupem času nahlédnout typy vztahů v primární rodině jako nefunkční a aktivně usilovat o rozvíjení kvalitních interpersonálních vztahů. Autorka se hlásí k rozlišování vztahové a akademické resilience. Své výsledky interpretuje tak, že zkoumané osoby (vysokoškolští vyučující) mají silnější akademickou resilienci. Za hlavní protektivní faktor podporující akademickou resilienci označuje stav flow (tedy stav silného zaujetí, které způsobuje ponoření do prováděné činnosti). Uvedená zjištění považuji za přínosná z empirického i teoretického hlediska, avšak jejich důvěryhodnost je vzhledem k designu výzkumu i nedostatečně podrobné prezentaci výsledků nízká.

Za překvapivě považuji, že se autorka v kapitole prezentující výsledky a zejména v kapitole diskuse téměř zcela vyhýbá konceptu copingu a konceptu self-efficacy, a to přesto, že v rámci úvodních kapitol jim věnuje pozornost. Přitom její data naznačují, že probandi dominantně využívají copingové strategie spojené s kontrolou situace (Janke & Erdemann, 2003). Ta se uplatňuje výhradně v pracovní oblasti a ústí v lepší porozumění a náhled na problémové situace. To přináší tzv. master experience (Bandura, 2006), a následně tedy zvyšuje i self-efficacy.

Flow autorka identifikovala jako hlavní protektivní faktor zvyšující resilienci. Analytická cesta k tomuto závěru není zcela zřejmá (viz výhrada výše). Z dostupných (omezených) údajů se mi jako hlavní faktor resilience jevila spíše sebeúcta. Ta byla posilována prostřednictvím hlubších korektivních zkušeností a následně prostřednictvím pozitivních profesních zkušeností, včetně zážitků flow. Sebeúcta vedla k vyšší self-efficacy, která je jednou z podmínek resilience (tento závěr odpovídá i dosavadním nálezům, např. Schwarzer & Warner, 2013). Autorka uvádí, že se mechanismy vztahu mezi flow a resiliencí vyžadují hlubší prozkoumání v navazujících výzkumech. Odpovídá popsaná úvaha o sebeúctě směru, který autorka uvažovala?

Dosavadní publikační počiny dr. Lackové považuji za přesvědčivé. Ukazují její dlouhodobý zájem o oblast psychologické zátěže a odolnosti vůči ní, podrobné znalosti odborných zdrojů a intenzivní mezinárodní spolupráci. Předkládaný habilitační spis dle mého soudu patří z dosavadní autorčiny produkce k slabším výstupům a mám pochybnosti o tom, zda naplňuje běžně kladené standardy. Akademickou hodnost docent však vnímám jako ocenění delšího úseku akademické dráhy, a proto doporučuji, aby habilitační spis byl přijat.

Otázky k rozpravě:

1. Jaký je význam kulturního kontextu ve vývoji resilience? Ve výzkumu byl výběr osob řízen podmínkou problematického rodinného zázemí ve vztahu k míře vřelosti, soudržnosti, podpory a autoritativního výchovného stylu. Byly tyto atributy „nefunkčního rodinného zázemí“ kontrolovány ve vztahu k dominantním vymezením ideální rodinné výchovy v jednotlivých kulturách? Řada metaanalýz naznačuje v některých ze sledovaných atributů interkulturní rozdíly (např. Friedlmeier et al., 2007; Dwairy & Achoui, 2010). Také pojetí odolnosti vůči zátěži nemá/nemusí mít univerzální význam napříč různými kulturami (např. v některých kulturách do odolnosti patří požádat o pomoc, v jiných naopak vše zvládnout sám/sama).
2. Autorka se hlásí k vymezení resilience jako imunity vůči zátěži, tedy nepodléhání problémovým situacím. V tomto smyslu je resilience typ reakce na stresující situace. Může však resilience souviset i s nižším výskytem zátěže? Pokud by totiž resilience představovala pozitivní kombinaci užívaných copingových strategií, tak jejich uplatňováním v dlouhodobém horizontu stoupají znalosti a dovednosti, které pomáhají předcházet zátěži.

3. Autorčino zjištění o významu zážitků flow pro posilování resilience je vázáno na akademickou sféru. Lze uvažovat o jeho obecné platnosti, a tedy i o transferu do méně intelektuálně a kreativně náročných povolání (např. prodavač/ka)?

Závěr: Habilitační spis PhDr. Lucie Lackové, Ph.D., vykazuje z mého pohledu několik kritických míst. Hodnotím ji jako slabší publikaci v celkově kvalitní odborné produkci autorky. Vzhledem k tomu, že habilitační řízení posuzuje dlouhodobou akademickou činnost, doporučuji přijmout habilitační spis a pokračovat v řízení.

V Praze, 9. 12. 2020

Doc. PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D.